

Валентина Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права юридичного
факультету Тернопільського національного
економічного університету

ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто різні підходи до поняття «соціальний простір», обґрунтовується соціальна природа правового простору, визначається правовий простір як, з одного боку, своєрідна соціальна структура, яка охоплює простір смислів, зв'язаність конкретних гармонізованих або суперечливих правових домагань, а також їх визнання суспільством і державою шляхом встановлення належних законодавчих норм. З іншого боку, як середовище залежностей, відносин та діянь різних правових суб'єктів. Встановлюється, що правовий простір об'єктивно спрямований на забезпечення врівноваженості і стабільності суспільства, законності і правопорядку в державі.

Ключові слова: простір, соціальний простір, правовий простір, домагання.

Кравчук В.

Философская интерпретация правового пространства как особой формы социального пространства

Рассматриваются различные подходы к понятию «социальное пространство», обосновывается социальная природа правового пространства, определяется правовое пространство как, с одной стороны, своеобразная социальная структура, которая охватывает пространство смыслов, связанность конкретных гармонизированных или противоречивых правовых притязаний, а также их признание обществом и государством путем установления соответствующих законодательных норм. С другой стороны, как среда зависимостей, отношений и действий различных правовых субъектов. Устанавливается, что правовое пространство объективно направлено на обеспечение уравновешенности и стабильности общества, законности и правопорядка в государстве.

Ключевые слова: пространство, социальное пространство, правовое пространство, притязание.

Kravchuk V.

Philosophical interpretation of legal space as a special form of social space

In this article is considered different approaches to the concept of «social space», justified the social nature of the legal space. It is determined the legal space, on the one hand, a kind of social structure that covers a space of meaning, connectedness specific harmonized or conflicting legal claims, as well as their recognition of the society and the state by establishing appropriate legislation. On the other hand legal space is the dependence of the medium, and the relationship among the various legal entities. It is established that the legal space of the objective aimed at ensuring the balance and stability of society, law and order in the state.

It is advisable to admit that the legal space is a special form of social space, which generally includes not only implemented, but also potential legal claims, are most sensitive to behavior (lawful or unlawful) legal entity, where with the help of the law and other legal measures established stability, rule of law and legality. The concept of legal space form expresses the existence of a higher structural level of society being, is the main support mechanism for social relations and relations of social subjects.

The public legal space coordinates plurality of separate legal spaces plurality of active legal entities. Belonging to this space is not only inevitable, but also need each entity that contributes to the acquisition by a person designated position in society.

The legal space objective aims to provide balance and stability of society. The legal space is created when a person develops the ability and the need to respect the law as an indispensable regulator of social life, to respect their rights and freedoms.

Keywords: space, the social space, the legal space, claim.

Постановка проблеми та її актуальність. Простір є фундаментальним (поряд з часом) поняттям людського мислення, що відображає множинний характер існування світу, його неоднорідність. Той простір, в якому ми живемо і який ми пізнаємо, є соціально означеним і сконструйованим.

Більшість авторів розглядає соціальний простір як певну логічну конструкцію для розуміння простору, включеного в систему суспільних відносин, що складають суспільне буття [1, с. 3–4]. Складність суспільного буття, його різноманіття, призводить до виділення конкретних форм соціального простору: політичного, історичного, географічного, економічного, інформаційного, демографічного та правового простору.

Аналіз останніх досліджень. Якщо філософському аналізу поняття «соціальний простір» вже було присвячено увагу у працях деяких видатних мислителів минулого, а також в окремих дослідженнях сучасників (Ф. Ратцель, Г. Зіммель, Е. Дюркгейм, Р. Парк, Е. Богардус, П. Бурдьє, Л. фон Візе, П. Сорокін, Л. Романкова та інших), то категорія «правовий простір», на наш погляд, належить до числа найменш розроблених у науці, що і зумовлює необхідність наукового дослідження даної проблематики, її актуальність. У тій чи іншій мірі в контексті своїх наукових розвідок окремі дослідники, зокрема І. В. Волк, Л. М. Ганцева, Є. Г. Зінков, В. П. Малахов, О. С. Мельничук, Ю. М. Оборотов, І. І. Овчинников, Н. М. Оніщенко, В. В. Суханов та інші, аналізували окремі грані «правового простору», проте завершеної та обґрунтованої концепції правового простору ще не вироблено.

Зважаючи на актуальність проблематики правового простору, **метою даної публікації** є аналіз правового простору як соціального явища, як особливої форми соціального простору.

Виклад основного матеріалу. Найперше, виходячи з мети нашої роботи, варто з'ясувати сутність соціального простору. У більшості досліджень, присвячених рефлексії соціального простору, відсутнє достатнє концептуальне обґрунтування даного поняття. Одним з перших соціологів, що підняв питання соціального простору і часу, став Г. Зіммель. Він зводив суспільство до взаємодії індивідів, а взаємодію – до простору і часу як чистих «соціальних форм». Чистота цих форм означає те, що вони є лише необхідними умовами, але зовсім не діючими факторами взаємодії. Тому, відриваючи «форму простору і часу» від соціального змісту, Г. Зіммель, по суті, звів її до фізичної характеристики і лише поставив питання реального соціального простору і часу. Хоча в ряді випадків він надає просторовим явищам специфічний соціальний характер. Наприклад, розглядаючи міждержавні та міжобщинні кордони, він визначав їх як «...соціологічні факти, що мають просторове оформлення» [2, с. 20].

Найбільш ґрунтовно до дослідження соціального простору з точки зору соціальної мобільності підійшов П. Сорокін [3]. Учений здійснив порівняння геометричного та соціального просторів. Відмінність, яку він зауважив, полягає у тому, що геометричний простір є тривимірним, а соціальний – багатовимірним. Кожна площина соціального простору – це свого роду «підпростір», структурний елемент, який формується під впливом певного типу відносин і має власну автономну логіку. Позиція П. Сорокіна щодо сутності соціального простору мала певний вплив на розвиток теоретичного осмислення просторового феномена [4, с. 3].

На тлумаченні просторової організації суспільства як вмістилища певних соціальних структур акцентував у своїх працях П. Бурдьє. «Соціальні структури існують одночасно і як реальність, яка дана через розподіл матеріальних ресурсів і засобів присвоєння престижних у соціальному плані благ і цінностей; і як реальність, що існує в уявленнях, у схемах мислення і поведінки» [5]. Навіть «фізичний простір» дослідник сприймає як явище соціальне, формулюючи таке визначення: «Фізичний простір – це соціальна конструкція і проекція соціального простору, соціальна структура в об'єктивованому стані, об'єктивація минулих і справжніх соціальних відносин» [5]. Тобто простір суспільства в його концепції іменується фізичним простором у соціальному смислі, а соціальна структура, як і вся сукупність соціальних відносин, – соціальним простором. Таким чином, П. Бурдьє обґрунтував важливість вивчення фізичного простору як необхідного елемента цілісного розуміння суспільства і соціальних процесів, що в ньому відбуваються. Простір суспільства автор розглядає у двох значеннях: як зовнішню об'єктивовану структуру, яка утворюється через розподіл ресурсів, – реальність першорядна, та як неперервно конструйований соціальний світ через практичну організацію повсякденного життя соціальними суб'єктами – реальність другого порядку [6].

В основі суспільства як реальності другого порядку лежить власне соціальний простір як простір соціальних позицій та переміщень між ними. Тут, на наш погляд, дещо спрощено і поверхнево суть соціального простору зводиться до соціальної стратифікації, яка найчастіше використовується в соціологічному аналізі.

У деяких сучасних словниках дане поняття трактується як народонаселення країни [7], однак вважаємо, що такий підхід є взагалі надто обмеженим. Соціальний простір – це передусім упорядкованість

і взаємодія певних соціальних зв'язків і процесів, суспільних відносин, їх насиченість, щільність. У соціальному просторі взаємодіють народи, нації, держави, класи (верстви населення), партії, громадські об'єднання, люди. Соціальне середовище є необхідним для існування людини, результатом її інтелектуальних та фізичних зусиль. Людину, з одного боку, можна вважати істотою, що належить до світу природи, а з іншого – істотою, яку не можна уявити поза суспільством [8, с. 303–304]. Суспільство як система соціальних зв'язків передбачає спільність людей, які визначилися у своїх потребах та інтересах, формують цілі суспільної діяльності. Отже, соціальний простір – це не просто форма існування суспільства, але саме суспільство. Як стверджує М. Кастельс, соціальний простір не є відображенням, фотокопією суспільства, «він і є суспільством» [2, с. 20].

Особистість, як і її поведінка, не можливі поза соціальною дійсністю й спілкуванням. Отже, більш доречно, з нашої точки зору, соціальний простір визначати як конфігурацію суспільного буття, що є сукупністю конкретних умов життєдіяльності, які визначають рівень взаємодії суспільства з природою, характер регулювання суспільних процесів і явищ, міру самореалізації і розвитку людини.

Соціальний простір представляє динаміку людського буття у вигляді певної координації людей, їх дій і зв'язків, засобів і результатів їх життєвих процесів, у формах їх спільних взаємодій.

Соціальний простір окремої людини відображає її громадську, інтерактивну сферу, з часом він може змінюватися та зміщуватися, оскільки встановлюються нові відносини, а деякі розпадаються у зв'язку із змінами членства в групах і змінами її соціального сприйняття. У соціальному просторі, на відміну від географічного, як слушно зазначив П. Сорокін, близькі люди можуть бути віддалені величезною дистанцією [3, с. 7].

Зважаючи на те, що право є формою соціального буття людей [9, с. 380], адже не існує поза людьми, поза середовищем їх життєдіяльності, явищем соціальної дійсності, засобом регламентації суспільного життя, логічним буде стверджувати, що правовий простір – це особлива форма соціального простору. Як слушно вказує Н. М. Оніщенко, право постійно апелює до людини як істоти соціокультурної, як до істоти, що усвідомлює себе частиною суспільного цілого, готова підкорятися вимогам суспільної волі соціуму, приймати загальноприйнятій й найбільш бажаній моделі поведінки, стверджувати духовні смисли [10, с. 4].

У будь-якому разі слід підкреслити нефізичний характер соціального простору, оскільки він визначається не рухом чи натуральними властивостями речей, а смислами і соціальними формами людської діяльності. Т. Занфірова, зокрема, в контексті співвідношення соціального і правового простору вказує, що соціальним простором слід розуміти соціально освоєну частину природного простору як середовища проживання людей, як поле їх соціальної діяльності. Простір, що розуміється таким чином, можна, на думку дослідниці, інтерпретувати як сконструйовану модель соціальної реальності, спрямованість і зміст якої залежать насамперед від мети дослідження. Відповідно правовий простір – це частина соціального простору, специфічне поле діяльності суспільства, що виникає між множиною автономних особистостей. Правовий простір – це простір відносин і дій різних правових суб'єктів від громадянина до громадських та державних інституцій. Іншими словами, саме у правовому просторі відбуваються неперервні людські й інституціональні комунікації, основними правовими цінностями яких є порядок, свобода, відповідальність, рівність, справедливість. Зазначені цінності становлять цілісну систему взаємопов'язаних елементів, виділення яких як головних і системоутворюючих приводить до несподіваних висновків [11, с. 80–81].

Змістом соціального простору є соціально-духовні форми визнання, закріплення і захисту домагань. Так, осмислюючи проблеми сутності права і його необхідності в суспільстві, слід виходити із життєвих потреб і бажань. Саме потреби й умови їхнього задоволення, за переконанням О. М. Васильченко, формують відповідні інтереси й цільові установки, які й виступають уже безпосередніми детермінантами генезису, становлення й розвитку соціальних інститутів [12, с. 9], у тому числі права. Навіть у побутовому використанні слово «домагання» найчастіше нерозривно пов'язане з правом. Воно асоціюється з прагненням отримати що-небудь, з пред'явленням своїх прав на щось, з отриманням у володіння.

На думку В. П. Малахова, ключовими правовими домаганнями можна вважати два: одне з них обумовлює індивідуальний стан правового суб'єкта; друге – його становище, місце, роль у суспільних відносинах [9, с. 144]. Причетність до суспільного правового простору сприяє набуттю індивідами визначеного становища у суспільстві. Правовий простір для індивіда постає як визначений соціальний досвід, певний запас інформації, змістом якої є схеми необхідних типізацій діяльності суб'єктів і соціальних груп.

Поняття «правовий простір» у літературі найчастіше вживається у позитивістському його тлумаченні: як сфера регламентації юридичними нормами моделей правомірної поведінки держави, її складових

частин і громадян у межах території даної держави і конкретного історичного часу; як поле формування та дії системи правових актів [13, с. 26–27]. Для представників загальної теорії держави і права природним є розуміти правовий простір як сферу законів та інших юридичних норм, що діють у конкретну історичну епоху, однак таке бачення правового простору вже не відповідає сучасному звучанню даного термін, оскільки зводить проблему дефініції «правовий простір» тільки до властивостей позитивного права є не зовсім коректним. Хоча це не дає нам підстав повністю ігнорувати чи заперечувати останнє.

Отже, на наш погляд, правовий простір доречно сприймати як сукупність стійкої форми правового життя як окремого індивіда, так і суспільства загалом. Тобто, з одного боку, це своєрідна соціальна структура, яка охоплює простір смислів, зв'язаність конкретних гармонізованих або суперечливих правових домагань, а також їх визнання суспільством і державою шляхом встановлення належних законодавчих норм. З іншого боку – це середовище залежностей, відносин та діянь різних правових суб'єктів.

Схожою є позиція Є. Г. Зінкова, який формулює висновок, що «правовий простір» є не що інше як взаємозв'язки і взаємовідносини, що виникають між суб'єктами й об'єктами правовідносин, правотворчості та правозастосування, які пов'язують в єдине ціле все різноманіття соціальної життєдіяльності суспільства і держави [14].

За характером своєї організації, можна зазначити, що соціальний і правовий простір якісно не надто відрізняються, хоча впорядкованість у структурі, орієнтація саме на порядок є відмінною ознакою правового простору [15, с. 26–27]. Факторами гармонізації життя у сфері соціального буття, посередниками між загальною формулою закону і конкретним індивідом можуть стати правосвідомість і правова культура, щоб послідовна і неухильна реалізація законодавчих приписів не спричинила в реальному житті несправедливості.

Висновки. Отже, доцільно констатувати, що, по-перше, правовий простір є особливою формою соціального простору, що загалом включає не тільки реалізовані, а й потенційні правові домагання, є найбільше чутливим до поведінки (правомірної чи неправомірної) правового суб'єкта, де за допомогою норм права та інших юридичних заходів встановлюється стабільність, правопорядок і законність. Поняття «правовий простір» виражає форму існування вищого структурного рівня організації буття суспільства і є основним механізмом підтримки соціальних зв'язків і відносин соціальних суб'єктів.

По-друге, правовий простір суспільства координує множинність окремих правових просторів, множинність діючих правових суб'єктів. Належність до даного простору є не тільки неминучістю, а й потребою кожного суб'єкта, що сприяє набуттю особою визначеного становища в суспільстві.

По-третє, правовий простір об'єктивно спрямований на забезпечення врівноваженості та стабільності суспільства. Правовий простір створюється, коли людина розвиває у собі спроможність і потребу до поваги права як неодмінного регулятора суспільного життя, до пошани своїх прав і свобод.

Список використаної літератури

1. Ганцева Л. М. *Правовое пространство: социально-философский анализ: на примере Российской Федерации* : дис... канд. филос. наук : 09.00.11 / Л. М. Ганцева. – Уфа, 2001. – 191 с.
2. Семашко Л. М. *Тетрасоциология: ответы на вызовы* / Л. М. Семашко. – СПб : Изд-во Технического ун-та, 2002. – 114 с.
3. Сорокин П. А. *Человек. Цивилизация. Общество* / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
4. Романкова Л. *Філософський аналіз проблеми соціального простору [Електронний ресурс] / Лілія Романкова // XXII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (30–31 січ. 2016 р.) – Режим доступу : <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/2702>.*
5. Бурдые П. *Социология социального пространства* / П. Бурдые; пер. с фр.; отв. ред. пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Ин-т эксперимент. социологии. – СПб. : Алетейя, 2007. – 288 с.
6. Бурдые П. *Социальное пространство: поля и практики / сост., общ. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. – СПб. : Алетейя ; М. : Ин-т эксперимент. социологии, 2005. – 576 с. – («Gallicinium»).*
7. *Социальное пространство // Словари и энциклопедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru>.*
8. *Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи : навч. посіб. / В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова [та ін.]; за ред. Г. І. Волинки. – [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2011. – 368 с.*
9. Малахов В. П. *Концепция философии права* / В. П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.

10. *Оніщенко Н. М. До питання про сутність, природу та трансформаційні зміни інформаційного правового простору (теоретично-правовий аспект) / Н. Оніщенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – №2. – С. 4–9.*
11. *Занфірова Т. Поняття і структура правового простору в трудових відносинах / Т. Занфірова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 2. – С. 79–84.*
12. *Васильченко О. М. Соціокультурні форми становлення політико- правового простору [Електронний ресурс] / О. М. Васильченко. Режим доступу : http://psy-lpr.at.ua/Materials/vasilchenko_o.m_sociokulturni_formi_stanovlennja_p.pdf.*
13. *Кравчук В. М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація / В. М. Кравчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 74. – С. 26–31.*
14. *Зинков Е. Г. Термин «пространство» в теории права [Електронний ресурс] / Е. Г. Зинков. – Режим доступу : <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=26&art=3119>.*
15. *Кравчук В. М. Правовий простір як специфічна форма соціального простору / В. М. Кравчук // Інновації в юридичній науці та правозастосовчій практиці : матеріали Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. [«Актуальна юриспруденція»], (м. Київ, 29 травня 2014 р.). – К., 2014. – С. 26–29.*